پوهاند داکتر حسن کاکړ

۲۰۱٦/۰۷/۱۸

جان سټوارټ مِل
په نوي دقيقو کې

د آزادۍ فلسفه، تجربي فلسفه،
د ګټورتوب فلسفه

دوهمه برخه

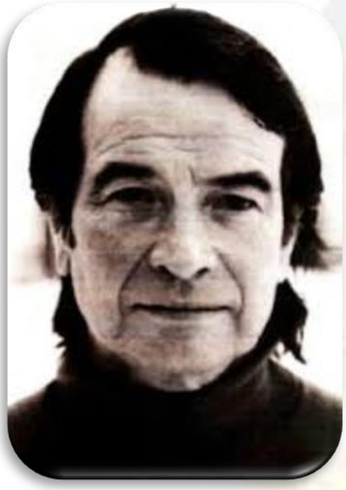

لیکونکۍ: پال سټرا ترن

ژباړن: محمد حسن کاکړ

جنوري ۲۰۱٦

د ژباړونکي پیلامه

دوهمه برخه

دا به د جان سټوارټ مل او داسي نورو برتانوي فيلوسوفانو د نظريو له امله وي چي اوسني برتانويان په يوه منظمه ټولنه کي په عمومي ډول د عقل په رڼا کي ژوند کوي، سره له دې چي ددوی د ټولني مخينه سخته طبقه ايزه او ترخه ده. خو برتانويانو دغسي ژور سوچوالان درلودل، چي د افرادو د استعدادونو د غوړېدلو او د ټولني د اصلاح او ښه تنظيم په اړه يې اساسي ابتکاري نظرونه وړاندي کړي دي. دا به ددوی د نظريو او داسي هم د لوړو پوهنيزو مرکزونو د شته والي له امله وي چي برتانويان اوس په سالمه ټولنه کي د فردي ازادۍ پر اساس ژوند کوي، او خپلمنځي ستونزي او کشالي په خبرو سره هواروي. په لندن کي د پوهنتون د زده کړي په وخت کي ماته مالومه شوه چي په برتانيه کي د فردي ازادۍ او عقل له مخي غونډي او بحثونه عام دي، نه يوازي په

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و یا spineghar@gmail.com

درسي او علمي مرکزونو کې، بلکه په کلیو کې هم ددغسې بحثونو او د لوړې سویې د انتقادي پوهنې له امله به وې چې برتانویان اوس په عمومي ډول د فکري تقلید له حال نه وتلي او د ازاد فکره انسانو سطحې ته لوړ شوي دي. مهم فردي خاصیتونه یې دادي: په رښتینتوب معتقد دي، له دروغ ویلو نه ډډه کوي، فزیکي خېرې نه سره لګوي، اداري فساد پکښې نشته. ددغه واقعیت غټه بېلګه داده چې د لندن پوهنتون له حکومت نه بودجه ترلاسه کوي، خو حساب نه ورکوي. په دغه دلیل که حساب ورکړي، علمي ازادي به یې محدوده شي. حکومتي چارواکي په دې اړه شکایتونه کوي، خو ویلی نه شي چې په پوهنتون کې اداري فساد دئ. برتانویانو ته پوهه او پوهنه دغومره ارزښت لري چې ځیني چارواکي یې، د ښځو په ګډون، له تقاعد وروسته هم د لوړو زده کړو کورسونه وایي. دوی د انسان دوستی له لوړې درجې نه بهره من دي. د انګلستان، سکاټلېنډ، ویلز او شمالي آیرلېنډ ځینو سیمو ته د سفر په وخت کې محلي خلکو ما ته، چې یو بېګانه کس وم، په ورین تندي لارښوونه او د ضرورت په حال کې راسره مرسته کړې ده.

د برتانوي افرادو د کرکټر د جوړېدلو عوامل ډېر دي، لکه د نورو خلکو چې دي، خو متفکرانو یې په دې اړه اساسي اثر لرلئ دئ. لکه هسې چې د لرغوني یونان فیلوسوفانو چې د آتن په ازادو نارینه وو باندې لرلئ وو. په لرغوني یونان کې د مذهبي بندیزونو په نشته والي سره ازاد تفکر عام وو. نتیجه یې د سترو متفکرانو هسکېدنه شوه، ډېر نومیالي یې سقراط، افلاتون، ارستو، زینو او نور دي. (۹) دوی دغسې متفکران وو، چې د انسان په اړه ددوی فکرونه د عالمي اوصافو د لرلو له امله تر اوسه هم د اعتبار وړ دي.

د "د سقراط د محکمې او مرګ" په نامه د افلاتون له څلور ډیالوګونو نه ښکاره ده چې عادي نارینه آتنیان، چې د سقراط د بندیتوب په وخت کې له هغه سره غړېدلي دي، د عقل او فکر په چوکاټ کې غږېدلي دي، نه د جذبې، احساس او عقیدې له مخې. که څه هم د بحث زیاتره موضوع ګاني د سقراط د ژوند یا مرګ په اړه وې، چې دوی یې ټینګ پلویان وو.(۱۰)

خو زموږ افغانان په دغې یوویشتمې پېړۍ کې هم جذباتي، احساساتي او مذهبي دي. تربورګلوي، انتقام، دښمني او وژنه پکې مروجه ده. اوس خو لا ځان وژنه او بل وژنه هم پکې مروجه شوې ده.

پوښتنه داده چې افغانان چې تر برتانویانو اوږد تاریخ لري، ولې په دغه فکري حال کې دي؟ په لنډه توګه، افغانان په پېړیو، پېړیو کې پخپله اراده یا د اجتماعي جبر له مخې مقلد او نا ازاد وو، او د عنعنو او دودونو له مخې یې تقلیدي ژوند کاوه. له هغو فکرونو او نظریو سره هم نا اشنا وو، چې د نویو انکشافاتو له امله، په نورو ټولنو کې د فرد او ټولنې په اړه وړاندې کېدل، نو په ژوند کې یې اساسي بدلون پېښ نه شو. خو افغانان د حنفي مذهب او د خپل چاپېریال د واقعیتونو په رعایت سره د نونسمې پېړۍ تر نیمایي پورې په فکر او عمل کې اعتدالي او په مذهبي لحاظ د زغم خاوندان او ازاد طبع وو. له دوی سره په ملک کې ارمني عیسویان، یهودان، هندوان او سیکان اوسېدل. له هغه وروسته وو، چې افغانان اول له برتانویانو سره د جنګونو او په شلمه پېړۍ کې له شوروي روسیانو سره د یوه اوږده جنګ له امله په خپلو دیني ارزښتونو نور هم ټینګ او د نامسلمانو په وړاندې حساس شول.

د قانوني پاچایي په ډموکراتیکه لسیزه کې، د افغانستان په رسمي سیاست کې د لبرلیزم پر اساس یو نوی فصل پرانیستل شو او د عصري پوهنې په پراخېدلو سره په تعلیم کړو افغانانو کې فکري ازادي نفوذ وکړ. په دغه وخت کې وو چې یو شمېر فعال سیاسي افغانان د جرمني د مارکس، د روسیې د لینن، د جارجیا د ستالین او د

چین د ماوزیتونګ د نظریو له مخي په عصري ګوندونو کي تنظیم شول او په وړاندي یي مذهبي ساتنپالان، د عراق د محمد عبدالوهاب، د هند د مولانا ابوالعلي مودودي، او د مصر د حسن البنا او سید قطب د نظریو پر بنسټ په اسلامي تنظیمونو کي تنظیم شول. په دي ډول دوې سره پوره متضادي ډلي په سیاسي ډګر کي فعالي شوې او افغان سیاست سخت قطبي شو. دغه ګوندونه په یو څه استثنا یو په بل پسي په واک شول. دغو ګوندونو او تنظیمونو په واکمني کي کوښښ کاوه، چي د ټولني اساسي اړیکي له سره تنظیمي کړي، هغه هم په حکومتي زور.

د بېګانه فکرونو او ایډیالوجیګانو پر بنسټ ولاړ دغو ګوندونو او تنظیمونو خپله ایډیالوجي سپېڅلي او د متقابلي خوا ایډیالوجي پوچه او مردوده ګڼله. هري ډلي د خپلي "سپېڅلي" ایډیالوجۍ په تعمیل کي د ټولني جاري واقعیتونه په نظر کي نه نیول او په خپلي ایډیالوجۍ په جذمي ډول ټینګ درېدل. بیا نو هري خوا د واکمنۍ پر مهال خپل مخالفان ځپل او په تشدد سره یي له مینځه وړل. افغانستان په دې ډول د لومړي ځل لپاره د سره متضادو او دښمنو ایډیالوجیګانو د پلویانو تر مینځ د وژونکي مقابلي ډګر وګرځېد. لبرل او ملي افغانان هم تر ډېره حده وځپل شول او ددوی په ځېلو سره متوسطه تعلیم کړې طبقه، چي د کلونو کلونو د پوهني محصول وه، له مینځ څخه ولاړه او د هیواد سیاست په حکومت چارو کي د بې تجربې، هغه هم د افراطي او جذمي ګوندو او تنظیمونو ته منحصر شو. په نتیجه کي په افغانستان کي د سیاست په ډګر کي د تقلید او فکري مریي توب یوه نوې دوره پیل شوه.

اوس که څه هم ددغو ګوندونو او تنظیمونو د مطلقي ناکامۍ نه وروسته نوي لبرل او ډموکراټ افغانان، چي زیاتره یي تعلیم کړي، او د انتقادي روحیي خاوندان دي، د عصري پوهني په پراخېدلو سره، هسک شوي دي، بیا هم د فرد او ټولني د اساسي موضوعګانو په هکله نوي اساسي فکرونه نه دي وړاندي شوي، او ټولنه په اساس کي لا متحجره ده. اوس لا قومي او عقیدوي احساسات لا پیاوړي شوي او له مرکز نه د پرار میل ښکاره شوئ، او ملي پیوستون هم سست شوئ دئ.
دا ټول له دې امله چي د ګوندونو او تنظیمونو د واکمنۍ په مهال خپل هیواد تر زیاته حده له لایقو او مجربو افغانانو نه محروم کړ، او په پرېمانه وژلو سره یي افغان ژوند هم ارزان او بې ارزښته کړ. په دغه ډول دغو ورانوونکو او وژونکو رجیمونو، سره له دې چي د سر یو څو لویان یي د پوهنتون استادان هم وو، د وژني ډېر بد میراث پرېښود.
بده یي لا داده چي دغه میراث د سرطان د مرض په شان ریښي کړي او د خپل سر وژلو نوي طریقي ایستل شوي دي. دا په خاص ډول وروسته له هغه وو چي د امریکي زبرځواک حکومت د یوه بېګانه عرب، عصامه بن لادن په سر د ۲۰۰۱ کال په اخر کي د طالبانو اسلامي امارت په نظامي او هوایي قوت سره نسکور کړ او بیا د لوېدیځي نړۍ د ډېرو هیوادونو پوځونه هم د امریکي له لوی پوځ سره په افغانستان کي ځای پر ځای شول.

په نتیجه کي د څه باندي لسو کلونو په موده کي د طالبانو د شریکو او دباندنیو پوځونو په مقابله کي له دواړو خواوو نه په زرګونو افغانان او باندنیان هم ووژل شول. امریکا په همدغه دوران کي د وران شوي افغانستان د بیا ابادولو په لار کي یوسلو درې میلیارډه ډالره و لګول، خو که دغه پیسې، چي د افغانستان لپاره خورا ډېري وې، په رښتیا او پر ځای لګولي شوي وای، افغانستان به بیرته ودان او د افغانانو غټي ستونزي به هواري شوي وای. خو په افغانستان کي حکومت د بېساري، ډېر عام اداري فساد او د باندنیو د ناوړي مدیریت له امله وو چي دغو پیسو خلکو ته هغومره ګټه و نه کړه چي دوی یي هیله من کړي وو.

اوس (۲۰۱٦) له څه هم د امریکي او ناټو پوځونه شاوخوا لس زرو ته لږ شوي دي او اصلي دنده یې جګړه کول هم نه دي، بیاهم یو پراخ جنګ روان دئ، او د وژلو او ترهګرۍ قربانیان افغان نظامیان او ولسي وګړي دي، دغه وژني، هغه هم د ولسي معصومو خلکو، باید افغانانو ته د زغم وړ نه دي، خو څنګه چې د پرله پسې جګړو او ترهګرۍ له امله د افغانانو ژوند ارزانه شوئ دئ. د سلیم عقل اواز ته وژونکي غوږ نه نیسي. اوس لا د وژني نوي شکلونه، انتحاري وژني (ځان وژنه او بل وژنه) نه یوازي د نارینه وو، بلکه د ښځو او ماشومانو [وژني] هم رواج شوي دي؛ که څه هم دا د ټولو بشري حقوقو او اسلام پر ضد عمل دئ. په قرآن مجید کي د النسا د سورت په ۹۳ م آیت کي ارشاد دئ چي که " څوک یو مؤمن په ارادي ډول وژني د هغه پاداش دوزخ دئ، چي هلته به (د تل لپاره) وي، او د خدای تعالی عذاب او غضب به پر هغه وي، او سخته جزا به ورته تیاره وي." لوی امام ابو حنیفه په فقه اکبر فتوا کي مؤمن دغسي مسلمان ښودلی دئ: " موږ هیڅ څوک د ګناه له کبله کافر نه ګڼو، او نه موږ د هغه له عقیدې نه منکر یو." (۱۱)

د وژني میراث لا هم په قوت کي دئ او د ختم هیله یې ضعیفه ده. دا د افغان په تاریخ کي تر هر بل جنګ نه اوږد دئ، او ښکاري چي هغه به په یوه او بل شکل نور هم اوږد شي، مګر په هغه حال کي چي د سیاست د ډګر لوبغاړي د خپلو ایډیالوجي ګانو افراطي اړخونه پرېږدي او د زغم په ښوولو سره د روغي جوړي لار ونیسي. څنګه چي ددغو ډیرو ډلو مخینه د جنګ، وژني او افراطیت ده، قوي حکومتي نظام په خپله ګټه نهویني. دوی دا هم په نظر کي نیسي چي د شورویانو او د لوېدیزو پوځونو په وتلو سره کراري په وطن کي خوندي نه شوه، او دوی په خپلو کي د جنګ یوه بله دوره پیل کړه. په داسي حال کي چي پخوا د برتانوي لښکرو په وتلو سره په وطن کي کراري شوې وه، هغه وختونه په افغانستان کي ددوی په شان تنظیمونه نه وو.

دغه ټول جنګونه، د کورنیو جګړو په ګډون، دغومره اثرناک شول، چي د افغانانو کرکتر او سلوک ته یې تغیر ورکړ. اوس حتی ښځي او ماشومان هم په دغسي بېرحمۍ سره وژل کیږي لکه په دیارلسمه پیړۍ کي چي چنګېزیانو وژل. ددغو ټولو جنګونو، وژنو او د هیواد د ورانولو بیان نه دئ شوئ. امکان یې هم نه مالومیږي. یو څو وروستی بیلګي یې دادي:

د تېر کال (۲۰۱۵) په اخر کي د کابل ښار د شاه دو شمشېره ماجت تر څنګ اتو نارینه وو، په ګډه په جوش سره د فرخنده په نامه یوه ځوانه نجلۍ ووژله. ما ته نه ده مالومه چي د افغانستان په تاریخ کي به دغسي بېرحمه وژنه، هغه هم د یوې ښځي او د ښار په مینځ کي، ارګ ته نژدې شوې وي. وروسته د غور ولایت د غلمین په ولسوالۍ کي، شاوخوا شلو سریله طالبانو، نونس کلنه رخشانه یو په بل پسي په تیږو وویشتله، تر څومره شوه. د سریله طالبانو د صحرایي محکمي په نامه یوې سریله محکمي هغه په سنګسار محکومه کړې وه، په دې چي هغې له دېنه انکار کړئ وو، چي له یوه پنځه پنځوس کلن سړي سره واده وکړي، چي پلار یې ورته په نامه کړې وه. د ۲۰۱۵ کال په نوومبر کي د زابل په ولایت کي اوه هزاره لارویان - څلور نارینه دوې ښځي او یو ماشوم ووژل شول، بې له دې چي کوم جرم یې کړئ وي. ویل شوي دي چي دا د داعش (د عراق، شام د اسلامي دولت) ته منسوب د ملایانو کار وو. په ۲۰۰۸ یا ۲۰۰۹ کي په سوات کي د راټول سویو ډیرو خلکو په مخ کي د چند په نامه د اوه لس کلنی نجلۍ په درو وهل وو په داسي حال کي چي د هغې لاس اوپښي تړلي شوي وې. هغه وخت طالبان هلته مسلط وو. د ۲۰۱٦ کال په جنوري کي د فاریاب ولایت په غورماچ کي یوه سړي د خپلې شل کلنی ښځي، رېزه ګل، پزه پرې کړه او خپله یې، چېرته نژدې، د طالبانو تر لاس لاندي سیمي ته پناه یووړه.

په بله سطحه کي څو کاله وړاندي د شرعي محکمي له خوا دښاغلي غوث زلمي په اعدام محکومېدل وو، په دې چي هغه د خلکو د پاره قرآن مجيد په فارسي اړولئ وو. دی بیا د کوم چا په شفاعت عفو خو له وطن نه د تل لپاره وایستل شو.

له دغو پېښو نه واضحه ده چي جنګ، هغه هم پرله پسي جنګ او وژنه، انساني صفتونه له مینځ نه وړي او انسان وژنه عامه کیږي. د افغانانو په تاریخ کي دغسي افغان وژنه عامه نه وه. دا ډېره غټه تراجیدي ده چي د افغانانو په ډېر ښکلي ملک کي دغسي کړغېړني پيښي کيږي، هغه هم په یوویشمه پېړی کي. چاره په کار ده، چي وخت له وخت نه تېر نه شي، او که نه ددغسي جنګ، وژني او ترهګری به افغانانو ته ددغسي لویو ملي مصيبتونو لامل شي چي که خلاصون تري نه کېدونکئ نه وي، خورا ګران به وي. اساسي چاره پکار ده. د استاد محمد ظریف امین یار په نظر چاره داده چي: " ما باید در طرز تفکر خود تجدید نظر بنیادي کنیم." د اساسي چاري لپاره حتمي ده چي د افغانستان جاري واقعیتونه په نظر کي ونیول شي. افغانستان نور یو ګوښه سوئ هیواد نه دئ، او افغانان نور په تقلیدي ژوند قانع نه دي. په میلونونو افغانان اوس په چم ګاونډیو هیوادونو او په لکونو نور په اروپا، امریکا او کاناډا کي پراته دي. تېر کال (۲۰۱۵) شاوخوا دوه نیم لکه افغانان په اروپايي ملکونو کي د ژوند لپاره لاړل. دننه په وطن کي عصري پوهنه، د پوهنتون په سویه، تر هر بل وخت پراخه شوې ده، او ډېر افغانان د الکترونیکي مخابراتي وسایلو - موبایل تیلیفون، انټرنیت او تلویزیون له لاري له نړیوالو سره په زیاتېدونکي اندازه په تماس کي دي. هر ګړی د نویو مالوماتو خاوندان کیږي، تنویر کیږي او هڅول کیږي چي ژوند د عقل په لارښود وکړي، او له تقلیدي ژوند نه مخ واړوي. دا یو پراخ او پراخېدونکئ حرکت دئ، پدې چي دا د عادي افرادو حرکت دئ، او افراد د هري بشري ټولني بنسټ جوړوي. اوس د افغاني ټولني چلوونکو ته حتمي ده چي ددغه حرکت له پیاوړي کېدلو سره مرسته وکړي، او، په خاص ډول، افغانانو ته د هر ډول پوهني زده کړه اسانه کړي. افرادو ته د ازادي او ددغي لاري نه ممکن کيږي چي خپلو استعدادونو ته، چي انکشاف ته یې ټاکلئ حد نشته، د کمال په لور انکشاف ورکړي. افراد د ښې پوهني او ازادئ په حال کي فکري ابتکارونه کوي، او د ژوند لا ښې طریقي راباسي.

افغانانو ته هم اوس حتمي شوې چي له خپلو جنګونو نه عبرت واخلي او له نویو انکشافاتو نه د ژوند د ښه کېدلو لپاره ګټه واخلي. له دېنه پرته ژوند او راتلونکئ به یې روښانه نه وي. لکه چي د پوهنتون یوه استاد ویلي دي چي: " بشریت په هغه ابتکاري استعداد چي فکرونه راباسي، او عملي کوي یې، متبرک کیږي، او په هغي ناتوانئ په عذاب کیږي چي هغه یې ترک کړي، چي وخت یې تېر شوئ وي." (۱۲)

ددغه اثر تر لومړي لوی سرلیک لاندي، د ازادئ فلسفه، د تجربي فلسفه، د ګټورتوب فلسفه ما اضافه کړي ده.

یو ځل بیا له محترم نسیم سلیمي صاحب نه مننه کوم چي له خپلو ډېرو مصروفیتونو سره سره یې دغه لیکنه هم ټایپ کړې ده. م. ح. ک. فبروري، ۲۰۱۶

یادښتونه

۱- د قول نقل، ولیم سهاکیان او ټابل سهاکیان، د سترو فیلوسوفانو ایدیاګاني، خپرونه د بارنز او نوبل، نیو یارک، ۱۹۶۶، ۱۳۳.

۲- د قول نقل، محمد اقبال وزیري، پښتو د تاریخ په بهیر کي، کاکړ تاریخي علمي بنسټ خپرونه، کابل، ۲۰۱۵، ۲۰-۲۲.

٣- کرس روهمان، د آیډیاګانو نړۍ، د مهمو تیوري ګانو، مفهومونو، عقیدو او سوچوالانو قاموس، د بالنټاین کتابونو خپرونه، نیویارک،۱۹۹۹، ۳۸.
٤- پورتنۍ سرچینه، ۲۳۱.
٥- د قول نقل، سهاکیان، یاد شوئ اثر، ٤٥.
٦- جارج نیلر، د پوهني فلسفي بنسټونه، ژباړه د محّمد حسن کاکړ، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه، ۲۰۰۲، ٤۳.
٧- هانس مارګنتا، علمي انسان د قدرت سیاست په وړاندي، د شیکاګو پوهنتون خپرونه، شیکاګو، ۱۹٤٦، ٥.
٨- پورنی اثر، ١٤.
٩- هومر بالابانس، د سقراط، افلاطون، ارسطو، اپیکور، او زینو په نظر ښه انسان، ژباړه د محمد حسن کاکړ، خپرونه د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه، کابل، ۲۰۱۰- ۱۳۸۹.
١٠- افلاطون، د سقراط وروستی ورځي، د هرولډ ټارانټ ژباړه په انګریزي کي، ۱۹٦۹. دغه اثر په بېلو نومونو ډېر چاپ شوئ دئ.
١١- اسلام، د جان ولیمنرتدوین، د جارج برازیلر خپرونه، نیویارک، ۱۹٦۲، ۱۷٥.
١٢- ګري لینګ، ژوند، سکس او آیډیاګاني، اکسفورډ پوهنتون خپرونه، ۲۰۰۳، ۲۳۰.

نور بیا

لمړی برخه:

http://www.arianafghanistan.com/UploadCenter/Kakar_H/hassan_k_de_aazaadi_falsafey_١.pdf